

Inhoud

Van de redactie 1

Apostrofo 67/Minne de Boer 2

Luciana de Vries-Zanuccoli, journaliste in hart en nieren. De Nederlandse samenleving gezien door Italiaanse ogen/Marinus Schouten 3

Congres 'Florence circa 1600' (verslag)/ Elisa Goudriaan 4

'Vergeten schilderessen' 7

Raccontare e tradurre la Resistenza nel romanzo contemporaneo. Un incontro con Giacomo Verri e Lilian Lotichius (verslag)/Silvia Vari 7

Tradurre Partigiano Inverno. Un'intervista a Lilian Lotichius (interview)/Monica Jansen e Maria Bonaria Urban 8

Simposio 'Narrazioni e memorie di un'Italia divisa' da una prospettiva di genere (verslag)/Silvia Vari 9

L'importanza di Scrivere della Working Class oggi secondo Alberto Prunetti (verslag)/Silvia Vari 10

De valstrik van het voorschot. Interview met Marino Magliani over zijn nieuwe roman/Roland Fagel 12

La bella estate dei borghesi (recensie van G. Farinetti, *Rebus di mezza estate*)/Gandolfo Cascio 14

Giallo 25/Minne de Boer 15

Tentoonstellingen 16

Van de redactie

Nog maar een dag of vier voor de Europese verkiezingen, nu wij dit schrijven. De Italiaanse primo ministro werpt zich in deze dagen op als de leider van rechts-/nationalistisch denkend Europa en voor Lampedusa ligt weer een schip met vluchtelingen. Hier in Nederland profiteren wij van mooie dagen met (te) weinig regen, in Italië is het net omgekeerd. Tijden veranderen. In Italië is een nieuw boek verschenen van onze IJmuidense Italiaanse schrijver Marino Magliani. Er blijkt veel waardering en belangstelling voor, ook buiten Italië. In de IJmuidense duinen sprak Roland Fagel met hem naar aanleiding daarvan. Tot ongenoegen van Laura Schram ontbrak haar de energie om een pezzo voor de Notiziario te schrijven. Om het onderwerp dat zij in haar hoofd had – de positie van journalisten anno 2019, in het bijzonder die van vrouwelijke journalisten – nu toch een plaats te geven suggereerde zij Rien (Marinus) Schouten in te schakelen. Geen onbekende voor Dante Utrecht, in de vorige Notiziario stond van hem al een recensie van Laura's boek *La potenza del riso*. Wij zijn Rien zeer erkentelijk voor zijn reactie. Wat die inhoud vindt u in dit nummer.

In Amsterdam bood het Italiaans Cultureel Instituut op 10 april gastvrijheid aan het symposium 'Partigiano Inverno e Racconti Partigiani: Raccontare la Resistenza nel romanzo contemporaneo'. Studente Silvia Vari doet verslag. Tijdens het symposium

werd de Nederlandse vertaling van Giacomo Verri's roman *Partigiano Inverno* gepresenteerd. Met dank aan Monica Jansen en Maria Bonaria Urban bieden wij u in dit nummer een interview aan met de vertaalster, Lilian Lotichius. Op 12 april was aan de Universiteit van Amsterdam, in samenwerking met alweer het Italiaans Cultureel Instituut, het symposium *Narrazioni e memorie di un'Italia divisa: prospettive di genere*. Studente Silvia Vari doet ook hiervan verslag. Kunsthistorica Elisa Goudriaan was op 11 en 12 april in Florence aanwezig op het internationale congres 'Florence circa 1600'. Zij vertelt erover in dit nummer. Voor Gandolfo Cascio was een nieuwe editie van de in 2013 verschenen roman *Rebus di mezza estate* van Gianni Farinetti aanleiding om er hier een recensie aan te wijden. Minne de Boer koos deze keer eens niet voor een Italiaanse giallo maar voor een Nederlandse, bestemd voor Nederlandse italofoelen – met andere woorden, een die zich afspeelt in het Bel Paese. Hiermee hebt u een aardig beeld van deze Notiziario. Wij wensen u veel plezier bij het lezen!

Apostrofo 67

Dit is een apostrofo op verzoek. Dat is natuurlijk prima; zo zijn ze indertijd ook ontstaan: als antwoord op een taalprobleem van een lezer. Waar gaat het nu precies om? Wel, Ciska kreeg van een kennis een artikel uit de *Messaggero* toegestuurd over een verandering in het Italiaanse taalgebruik en vraagt mij om daar commentaar op te leveren. Dit artikel, van Gabriele Santoro uit het nummer van 28 januari 2019, heeft als titel: “Siedi il bambino” si può dire”. Ma la Crusca poi precisa: ‘Dipende dal contesto’.

De oorspronkelijke vraag luidde: kun je het werkwoord *sedere* construeren met een lijdend voorwerp? en er werden twee voorbeelden gegeven: *Siedi il bambino*, ‘zet het kind maar neer’ en *siedilo lì*, ‘zet hem daar maar’. Mijn pogingen om de voorbeelden te vertalen laten zien dat er al twee problemen zijn. Het eerste is de verhouding tussen een werkwoord van plaats en zijn causatieve variant: ‘het kind zit op zijn stoeltje’; ‘moeder zet het kind op zijn stoeltje’. Hier gaat het erom dat kennelijk *sedere*, een werkwoord van plaats, ook causatief gebruikt kan worden. In het Nederlands kan dat niet: moeder kan het kind niet op zijn stoeltje zitten. Het tweede probleem is dat de causatieve variant een plaatsbepaling vereist. ‘Het kind zit’ is correct; ‘moeder zet het kind’ klinkt wat raar, want de vraag rijst meteen waar ze het zet. En terwijl het tweede Italiaanse voorbeeld dat netjes uitdrukt met *lì*, ontbreekt de plaatsbepaling in het eerste voorbeeld ten enenmale. Vandaar dat ik in de vertaling wel het woordje ‘neer’ moest toevoegen. Dat is maar het begin van het verhaal. De rest van het artikel gaat in op drie weken intense discussie. Ik zal proberen de besproken punten hier weer te geven.

Punt 1. Er wordt een parallel gevonden in werkwoorden waar een ‘intern object’ normaal is, zoals *salire* (*le scale*) of *scendere* (*il pendio*). Intern object is wat anders dan direct object (oftewel lijdend voorwerp); het kan namelijk niet in de lijdende vorm gezet worden: **le scale vengono salite*, of **il pendio era sceso*, zijn ongrammaticale zinnen (wat ik met het asteriskje aangeef). Commentaar: de parallellen zijn niet helemaal gelukkig, want het gaat om bewegingswerkwoorden: *de trap op gaan* of *de helling aflopen*. De echte parallellen zijn *staan* en *liggen*, en hoe zit het dan met **stai il bambino* en **metti of poni il bambino*?

Punt 2. De Crusca suggereert twee verklaringen: de ene verwijst naar regionale parallellen, de andere naar een lange, erkende en goed gedocumenteerde traditie van onovergankelijke werkwoorden die plotseling overgankelijk worden (dat wil zeggen een object accepteren). Dat zijn twee erg Italiaanse punten: regionaal is altijd verkeerd en alles wat een door de Crusca erkend schrijver zegt is juist daardoor automatisch goed. Bij ons werkt eerder het individuele oordeel: Brabanders zeggen vaak rare dingen (vind ik), maar wie ben ik om ze van het Nederlands uit te sluiten, en ze kunnen me nog zo vaak vertellen dat je *pannenkoek* moet schrijven, ik houd me bij de *pannekoek*.

Punt 3. Het regionale punt bleek een pijnpunt te zijn: de social media gonsden van aanvallen op een meridionaal taalgebruik, waarop de Crusca zich genoodzaakt zag op te merken dat bij de Piemonteese auteur Beppe Fenoglio de constructie *uscire*

il bambino gedocumenteerd is. Let wel dat hier opnieuw de obsessie met documentatie optreedt; alleen wordt het begrip erkend auteur hier wat uitgerekt. Vraag: hoe zou het met Leonardo Sciascia zitten, met zijn Siciliaanse constructies? Punt 4. Vervolgens probeert men een andere verklaring: het gaat om situaties uit de huiselijke sfeer waar soms de tijd ontbreekt om gauw een uitdrukking te vinden ‘quando c’è urgenza di far sedere, mettere seduto, posare su una sedia o un divano un bambino’. Die arme moeders hebben het vaak zo druk dat ze geen tijd hebben om de juiste woorden te kiezen. En wat gebeurt er als je haast hebt? Dan slik je een paar woorden in. En zo laat je in *far sedere* het hulpwerkwoord *fare* weg. Punt 5. En nu gaan ze over tot *un’osservazione più ampia*: wat we hier zien gebeurt in alle Europese talen, meent Coletti. Hij documenteert het niet. ?*Sie sitzt das Kind*; ?*Can you sit the child*? Punt 6. Het laatste punt gaat over het verschil tussen norm en gebruik, dat gedeeltelijk verward wordt met een verschil in register. Normen, dat wil zeggen taalkundige voorschriften, gaan over standaardgevallen, maar wie spreekt of schrijft moet het soms weleens hebben over situaties die in de norm niet voorzien zijn. En die neem je dan van elkaar over en dan ontstaat er vanzelf een aangepaste norm.

Alleen krijgt de Italiaanse taalconsulent meteen een kriebel: doe het niet op school. Hij spreekt van *ammissibilità circoscritta a determinati ambienti, non a scuola per esempio*. Laat die arme moeders maar zeggen wat ze willen, zo gauw hun kinders er een opstel over schrijven, komt er een dikke streep onder. In Nederland leggen wij zo langzamerhand onze accenten anders: als ze maar een leesbaar opstel schrijven, dan letten we niet zo nauw op de precieze manier van zich uitdrukken.

Voor mijn gevoel ontbreekt er nog een element aan de discussie, namelijk de generatiegebondenheid van het taalgebruik. Ooit heb ik een uitvoerig artikel geschreven over leenwoorden (*Woordstudies* I, pp. 181-251), en daarvoor het woord *kitten* als voorbeeld gekozen. De oudste (dus mijn) generatie gebruikt het woord niet, de middelste generatie gaat het nuttig vinden (om hen moverende redenen; in dit geval de dubbelzinnigheid van het woord *poesje*) en de jongste generatie weet niet beter en hangt briefjes in de supermarkt waarop *kittens* worden aangeboden. Er zouden tal van voorbeelden kunnen worden aangehaald; momenteel is mijn favoriet het woord *meedelen*, dat onder invloed van de social media *delen* is geworden. Of: *volger*, in plaats van *volgeling*.

Moeten we dan geen taalvoorschriften meer geven, als iedereen mag doen wat hij wil? Ja, voor taalleerlingen heeft het zin. Wie uit Oost-Europa naar Nederland komt en zich taalkundig wil aanpassen aan zijn nieuwe omgeving, moet erop gewezen worden dat hij af en toe ergens een lidwoord moet plaatsen. En de Nederlander die Italiaans leert mag te horen krijgen dat *esci il cane* een correcte Italiaans zin is. Laat de hond maar uit.

Minne de Boer

Luciana de Vries-Zanuccoli, journaliste in hart en nieren

De Nederlandse samenleving gezien door Italiaanse ogen

Dit artikel, om precies te zijn deze necrologie van eind 2016, danken wij aan de ‘nonna’ van de Notiziario, Laura Schram. Zij was van plan zelf een bijdrage te wijden aan de positie van (vrouwelijke) journalisten anno 2019 maar vond daar de energie niet voor – ook de krachten van oude getrouwe Laura hebben tenslotte grenzen. Niet voor één gat te vangen vond zij er wat op: zij suggereerde dat wij Rien Schouten, niet onbekend voor de Dante noch voor onze Notiziario, zouden vragen om een bijdrage, en wel over de journaliste Luciana de Vries-Zanuccoli, net als Laura naar Nederland gekomen ‘per l’amore’ en hier zeer actief gebleven in haar vak. Rien Schouten ging direct in op deze suggestie, waar wij hem nogmaals van harte voor bedanken. Hier volgt zijn artikel naar aanleiding van het overlijden van de journaliste.

Luciana de Vries-Zanuccoli, *03-08-1921 - †27-12-2016, Italiaanse van geboorte, bracht de bloei van haar leven door in Nederland, waar zij niet alleen getuige was van de roerige jaren '60 en '70, maar ook persoonlijk een onstuimige ontwikkeling doormaakte. Als correspondentente van tal van Italiaanse kranten kwam zij in contact met de ‘groten der aarde’, zoals Sofia Loren, Silvio Berlusconi en Wim Kok, maar ook met conservatieve dominees, uitbundige prostituees en afvallige priesters. Zij heeft diverse journalistieke prijzen gewonnen en is onderscheiden met een Italiaanse ridderorde: *Ufficiale dell'Ordine al merito della Repubblica Italiana*. In Nederland genoot zij onder meer bekendheid als één van de oprichters van het perscentrum Nieuwspoort in Den Haag. Hieronder volgt een korte beschrijving van haar leven en werk.

Het levensverhaal

Als enige dochter van een generaal en een ziekelijke moeder was zij in haar jeugd veelal op zichzelf aangewezen en hielden slechts boeken haar gezelschap. Na haar afstuderen in de Franse taal- en letterkunde werd haar leven in beslag genomen door een groot liefdesverlangen, dat uiteindelijk werd vervuld door de Nederlandse ingenieur Jan de Vries, met wie zij huwde en naar Nederland verhuisde. Het huwelijk was evenwel van korte duur, omdat haar echtgenoot jong overleed. Luciana Zanuccoli bleef daarna in Nederland, waar de afwezigheid van een gezinsleven of andere familieverplichtingen haar in de gelegenheid stelde om zich volledig op haar werk te storten. Mede omdat zij de Nederlandse taal inmiddels machtig was, ervoer zij geen enkele barrière in het sociale verkeer. Het feit dat zij buitenstaander was, maakte dat zij goed kon observeren en een entree had in zeer uiteenlopende milieus. Aan het eind van de jaren '70 keerde zij terug naar Italië en vestigde zich in Rome als journaliste bij het gerenommeerde persbureau ANSA. Ondanks haar ontembare werklust, slaagde zij er

altijd in de continue stroom van wereldnieuws één dag per week te doorbreken met museum-, kerk- en concertbezoek. Haar honger naar cultuur stond in schrille tegenstelling tot haar huiselijke levensstijl: zij hield niet van koken en at voornamelijk biscuittjes met melk. Desondanks had zij nooit gezondheidsproblemen. Integendeel: zelfs toen zij hoogbejaard was beklom zij nog kweek de steile trap, die naar haar appartement in Voorburg leidde. Tot haar dood heeft zij dit appartement als *pied-à-terre* aangehouden: haar liefde voor Nederland is nimmer gedoofd. Een van de laatste artikelen van Luciana Zanuccoli had betrekking op de Nederlandse troonswisseling van 2013: ‘Dopo un secolo di regine, finalmente un re’¹. Tot op hoge leeftijd bleef zij voor de Italiaanse media een waardevolle bron voor typisch Nederlandse thema's, zoals: abortus, euthanasie en homohuwelijk. Tot op de dag van haar dood was zij actief lid van *La Stampa Estera* te Rome, een Italiaanse variant van onze ‘Nieuwspoort’.

Kunst, kerk en koninkrijk

De journalistieke nalatenschap van Luciana Zanuccoli bestaat uit (Italiaanse) krantenknipsels en manuscripten. Het merendeel van de artikelen heeft betrekking op de Nederlandse samenleving in de roerige jaren '60 en '70 van de vorige eeuw. Het werk van Luciana Zanuccoli is onmiskenbaar van literaire kwaliteit en daarmee hoog verheven boven alle partijpolitiek en religieuze dogma's. Haar belangstelling ging vooral uit naar museale tentoonstellingen, religieuze ontwikkelingen en maatschappelijke bewegingen. Met veel respect en zonder ooit sensatiebelust te zijn, beschreef zij bij voorkeur het afwijkende en het abnormale, waar onder diverse tentoonstellingen in het Museum Bredius in Den Haag en in het Kattenkabinet in Amsterdam, maar ook het leven van de priesters die wilden trouwen of de maatschappelijke onrust rond huwelijken van leden van het Koninklijke Huis. Haar subtiële ironie maakt het

¹ *Nuove Proposte*, marzo 2013.

lezen van haar artikelen tot een genot voor een ieder die kennis wil nemen van al hetgeen de Nederlandse samenleving karakteriseert en bijzonder maakt.

In de periode dat haar journalistieke werk terugliep (het woord 'pensioen' was voor haar een vloek) schreef zij drie novellen, alle met een autobiografisch karakter: *'Capricci per pochi'*, *Colloqui con Diego* en *'Amica Realtà'* (uitgeverij Polistampa, Florence). Haar artikelen over de Katholieke kerk in Nederland zijn gebundeld in de uitgave *'Cattolici d'Olanda ai confini della chiesa di Roma (1966-1976)'*.

Biografie

Het leven van Luciana Zanutcoli is fascinerend of – liever gezegd – kan fascinerend worden gemaakt door een biograaf die haar drijfveren, werkmethode en pennenvruchten

voor het voetlicht weet te brengen. Naast de genoemde krantenartikelen en novellen is hiervoor een correspondentie-archief beschikbaar en verder mogen wij ervan uitgaan dat haar vrienden en collega's – voor zover nog in leven – graag bereid zijn om over haar te vertellen.

Het project is reeds van start gegaan door een selectie uit het archief van krantenknipsels in te delen in de categorieën Kunst, Kerk en Koninkrijk². Inmiddels zijn tien artikelen door de journalist/vertaler Edwin Krijgsman in het Nederlands vertaald. In samenwerking met een biograaf en een uitgever zal het project verder worden gedefinieerd en uitgewerkt.

De initiatiefnemers van dit project zijn Marcel van den Boogert (redacteur), Hans Veldhuizen, (investeerder, ex-journalist) en Marinus Schouten (coördinator, fondsenwerver). Wie informatie over Luciana Zanutcoli kan verstrekken, of anderszins aan haar biografie kan bijdragen, wordt van harte uitgenodigd contact op te nemen met ondergetekende.

Marinus Schouten

W: www.marinusschouten.nl

E : schoumec@gmail.com

T: 06-46038484

² Deze indeling verwijst naar de drie voornaamste aandachtsgebieden van Luciana Zanutcoli: museale tentoonstellingen, religieuze ontwikkelingen en maatschappelijke bewegingen.

Congres 'Florence circa 1600'

Het mecenaat van Florentijnse patriciërs ten tijde van het ontstaan van de eerste opera's

Op 11 en 12 april 2019 vond in Florence het internationale congres 'Florence circa 1600' plaats, met als ondertitel 'Patrician families and the financing of culture'. In deze bijdrage doe ik verslag van dit congres. Het doel van het congres was om nu eens een keer niet te focussen op de in de 16de en 17de eeuw als groothertogen regerende familie de' Medici, maar om te laten zien wat andere patriciërsfamilies in die periode bijdroegen aan de economie en de vernieuwing van de kunsten. Nu is dit voor Nederlandse begrippen niet zo nieuw, want aan de Rijksuniversiteit Groningen doet prof. dr. H.T. (Henk) van Veen al sinds 2004 onderzoek naar het opdrachtgeverschap van Florentijnse patriciërs in de 16de en 17de eeuw. Hiermee inspireerde hij veel van zijn studenten en promovendi en uiteindelijk heeft dit geleid tot het eerste internationale congres over het mecenaat van Florentijnse patriciërs, in 2011.¹ Tijdens dit congres vonden vruchtbare ontmoetingen plaats tussen aan de ene kant kunst- en cultuurhistorici, aan de andere kant meer sociaal-economische historici.

Dit alles drong in Italië maar heel langzaam door en veelal

bleven onderzoekers hun eigen micro-onderzoek verrichten, zich niet altijd bewust van het grotere kader waarin dit onderzoek een plaats had. Tot op het moment dat er vorig jaar opeens een 'call for papers' verscheen voor het congres van afgelopen april. Dat maakte duidelijk dat er wel degelijk een kentering in het gedachtegoed had plaatsgevonden en dat ook de Italianen er klaar voor waren om de patriciërs als groep op de kaart te zetten. Enkele Nederlanders (Klazina

¹ Dit congres, *A Forgotten World: Florentine Patricians as Patrons, Collectors, Cultural Brokers under Medici Rule (1530-1743)*, vond plaats aan de Rijksuniversiteit Groningen van 3-5 maart 2011. Het congres leidde onder andere tot het Patrician Patronage Project aan de RuG. Tot op de dag van vandaag werken studenten, stagiair(e)s, promovendi en postdocs mee aan dit project en verblijven hiervoor regelmatig in het NIKI (Nederlands Interuniversitair Kunsthistorisch Instituut) in Florence. Onderzoekers die aan het project meewerk(t)en zijn onder andere Henk van Veen zelf, en verder Klazina Botke, Bouk Wierda, Julia Dijkstra, Lotte van ter Toolen en Sanne Roefs.

Botke, Sanne Roefs en ikzelf) gingen dan ook enthousiast op weg naar Italië. Het congres bleek goed georganiseerd en vond plaats op verschillende locaties in de historische binnenstad van Florence. Het begon op de eerste dag in Casa Buonarroti, waar de patriciër Michelangelo Buonarroti de Jongere (1568-1647) zijn hele palazzo liet versieren met fresco's en schilderijen die zijn beroemde oudoom, de kunstenaar Michelangelo Buonarroti, ophemelden. En daarnaast ook alle patriciërs die iets hadden betekend (bijvoorbeeld als geletterde, natuurkundige of historicus) voor de stad Florence. Een passende locatie dus voor het congres.

Het congres begon met een inleiding door een van de organisatoren, Maia Wellington Gahtan (Istituto Lorenzo de' Medici, Florence), die onder meer benadrukte hoe Florentijnse patriciërs aan het begin van de 17de eeuw vaak zelf onderzoek naar hun eigen familie deden. Zij noemde hierbij het *Book of Florentine Heraldry* (Il Priorista) dat Giovanni Del Turco (1577-1647) publiceerde. Patriciërs zoals hij deden dit onderzoek vaak om het belang van hun voorouders voor de geschiedenis van de stad naar voren te brengen, om aan te tonen dat de familie de' Medici op de langere duur niet om hen heen kon en hen moest betrekken bij belangrijke sociale en politieke aangelegenheden in het groothertogdom. Dit omdat de Medici simpelweg de financiële vermogens, culturele structuren en steun van de patriciërsfamilies nodig hadden om goed te kunnen blijven functioneren, iets waarvan ze zich gelukkig ook in toenemende mate bewust werden.

Mede-organisator van het congres Donatella Pegazzano (Universita' degli Studi di Firenze) vertelde over de tendens van verschillende patriciërsfamilies om collecties 'uomini illustri' aan te leggen, zowel in als aan de buitenkant van hun paleizen. Zij noemde als voorbeelden Tommaso del Nero, Giovan Battista Strozzi, Bernardo Davanzati, Lorenzo Giacomini en Jacopo Corsi, van wie van sommigen nog zo goed als onbekend is dat zij een collectie met 'beroemde mannen' hadden. Van anderen, zoals Baccio Valori, is dit wel bekend. Zijn paleis, met op de façade vijftien hermen (Griekse godenbeelden) van beroemde personen, wordt ook wel het Palazzo Visacci ('van de gezichten') genoemd. Zijn zoon Filippo Valori maakte, zo vertelde Pegazzano, hier een boek van dat diende 'ter educatie van de jeugd', om hun een 'concetto di patria' aan te leren: hen bewust te maken van de eer van hun moederstad Florence en de geletterden die zij voortbracht. Veel van deze patriciërs met verzamelingen van beroemde mannen waren lid van de Accademia degli Alterati, een academie waarin patriciërs onder meer discussieerden over kunst, literatuur en theater.

De derde organisator van het congres, Francesca Fantappiè (Istituto Lorenzo de' Medici, Florence) vertelde over het ontstaan van de eerste opera's in Florence (rond 1600), niet alleen binnen de academie Camerata Fiorentina, die hierom bekend staat, maar ook binnen minder bekende academies zoals de Accademia dei Rugginiosi en de broederschap San Nicolò del Ceppo. In beide gezelschappen speelde Ugo Rinaldi (1593-1641) een belangrijke rol, ook als verbindingsfactor tussen patriciërs en zangers/zangeressen. Tot slot wees Fantappiè er in deze boeiende presentatie nog op dat men er, als een patriciërspaleis genoemd wordt in primaire bronnen,

vaak van uitgaat dat het om hun eerste paleis gaat. Maar zij hadden veelal ook nog een 'Casino delle delizie' (een 'Huis van bekoringen'), meestal in de zone achter de SS Annunziata-kerk in Florence, waar juist veel theater- en muziekopvoeringen werden gegeven, omdat dit een zone met veel tuinen was.

Na deze mooie presentatie verhuisde het congres midden op de dag naar een nieuwe locatie, namelijk de kerk San Jacopo in Campo Corbolini in Via Faenza, niet ver van het hoofdstation van Florence. Deze kerk bleek resten van 15de-eeuwse fresco's te bevatten en ook een grafmonument uit 1515 van een ridder uit de familie Tornabuoni, een prachtig reliëf op de vloer, gemaakt door een kunstenaar uit Fiesole met enkel een bijnaam, 'Il Cecilia'. Er gingen allerlei nieuwe werelden voor ons open en Luigi Tornabuoni lag tijdens alle presentaties vredig te slapen op de grond.

Valerio Morucci (University of Nevada, Reno) sprak deze middag over leden van de Alterati, de Camerata en andere academies in Florence, die zich in de jaren na 1589 verzamelden aan het hof van de familie Orsini in Rome. Met name de band tussen Virginio Orsini en Piero en Giovan Battista Strozzi was belangrijk voor de uitwisseling van bladmuziek tussen Florence en Rome. Orsini stond ook in contact met Jacopo Corsi en Ottavio Rinuccini, allebei belangrijke figuren voor het ontstaan van de eerste opera's in Florence, *La Dafne* en *Euridice*.

Tussen de presentaties door kregen wij steeds de allerheerlijkste hapjes, variërend van mini-gebakjes tot hartige snacks. Dat was ook hard nodig, want de eerste dag liep van 9.00 tot 18.30. Wij bleven nog net wakker. Na de

Deel van het grafmonument voor Luigi Tornabuoni door de kunstenaar 'Il Cecilia', San Jacopo in Campo Corbolini, Florence, 1515

laatste pauze vertelde Sanne Roefs (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag) hoe belangrijk patriciërs konden zijn als adviseurs van de Medici, in dit geval in de persoon van Agnolo Guicciardini, die ervoor zorgde dat een begrafenisceremonie in Florence, in opdracht van groothertog Cosimo I, gemodelleerd werd naar die van Karel V in Brussel in 1558. Antonella d'Ovidio (Università degli Studi di Firenze) sloot de eerste dag af met een lezing over het muziekmecenaat van Filippo Niccolini, die in Rome in contact stond met Johannes Kapsberger en in Florence een eigen muziekacademie had in zijn villa op het platteland. Daar trad toen onder anderen de zangeres Lucia Coppa Rivani op. Na deze lezing was er een lopend buffet met een aantal

heerlijke pasta's. Voldaan en overladen met nieuwe informatie en contacten vertrokken we naar ons (eveneens door de congresorganisatoren geregelde) hotel.

De volgende dag was niet iedereen even vroeg herrezen, waardoor het tijdens mijn eigen presentatie nog wat rustig was. Desondanks vertelde ik met plezier over burleske details in de schilderkunst, de poëzie en het theater in opdracht van de patriciërs, in de eerste helft van de 17de eeuw. En over diezelfde burleske details in de woordgrappen van de patriciërs tijdens hun discussies in de culturele academies. Ik sprak met name ook over de relatie tussen al deze genres, omdat het onderzoek hiernaar volstrekt van elkaar gescheiden is in

Nisje met resten van fresco's, San Jacopo in Campo Corbolini, Florence.

allerlei subdisciplines. Na mij vertelde Klazina Botke (Vrije Universiteit, Amsterdam; Klassieke Academie, Groningen) over het huwelijksgedicht dat Salvadori in 1628 schreef voor Jacopo Salviati en hoe de strofes uit dit gedicht ook werden afgebeeld door Francesco Furini. Op Furini's schilderij zien we twee 16de-eeuwse telgen uit het Medici-geslacht (Cosimo I de' Medici en Alessandro de Medici) als kinderen van twee moeders uit de familie Salviati, om aan te geven hoe groot het belang van deze familie was voor het voortbestaan van de Medici-dynastie.

Op het congres werd naast het bovenstaande ook nog gesproken over de families Machiavelli, Dei, Minerbetti, Speciali, Martelli, Brunaccini, Ramirez, Bardi, Vitelli en

Piazza SS Annunziata in de avondschemering

Uitvoering van La Dafne (1597) door het ensemble Musica Ricercata, Palazzo Martelli, Florence.

Ricasoli. Te veel om hier allemaal op in te gaan, maar tot slot spraken er nog wel twee 'beroemde mannen' uit het patriciërsonderzoek, wiens namen zeker genoemd moeten worden. Musicoloog Tim Carter (University of North Carolina at Chapel Hill), de vierde en laatste organisator van het congres, sprak met zijn warme stem in mooi Engels over het feest dat de familie Riccardi organiseerde in de tuin van hun villa Valfonda, ter ere van het huwelijk van Maria de' Medici en koning Hendrik IV van Frankrijk in 1600, hetzelfde jaar waarin de opera *Euridice* werd opgevoerd. En helemaal op het eind vertelden economisch historicus Richard Goldthwaite (Johns Hopkins University, Baltimore) en Allen Grieco (Villa I Tatti, Firenze) over de tuin van diezelfde villa Valfonda, welke gewassen hier werden gekweekt en hoeveel dit opleverde.

Artisjokken bijvoorbeeld waren toen erg in trek, en daarnaast ook witte groentes zoals asperges. Verschillende kunstenaars beeldden de groentes af op stilleven, zoals Giovanna Garzoni en Giovan Battista Ruoppolo. Men was gefascineerd door de witheid van groentes. Later werd dit wit ook de modekleur van de 18de eeuw, zoals Sara Paci Piccolo (Fashion Institute of Technology, Firenze/New York) opmerkte tijdens de discussie.

Het congres werd afgesloten met de uitvoering van een nieuw ontdekte versie van de opera *La Dafne* (1597), vertolkt door het ensemble Musica Ricercata, in het sfeervolle Palazzo Martelli in Florence.

Elisa Goudriaan

Dr. Elisa Goudriaan promoveerde in 2015 aan de Universiteit Leiden op een proefschrift over Florentijnse patriciërs. In 2018 verscheen de handelseditie van dit proefschrift bij Uitgeverij Brill, Leiden, met als titel *Florentine Patricians and Their Networks. Structures Behind the Cultural Success and the Political Representation of the Medici Court (1600-1660)*. Momenteel werkt Elisa als freelance vertaalster Italiaans-Nederlands, (archief-)onderzoeker en redacteur bij Goudriaan at Work.

‘Vergeten schilderessen’

In NRC Handelsblad van 5 februari dit jaar stond een zeer lezenswaardig artikel van de bekende kunsthistoricus Bram de Klerck waarin hij vertelt van zijn bezoek aan een restauratieatelier in Florence, waar op initiatief van de onlangs overleden schrijfster en kunstverzamelaar Jane Fortune ‘vergeten kunstwerken’ van vrouwelijke kunstenaars worden gerestaureerd. Zij richtte in Florence de stichting Advancing Women Artists (AWA) op, met als doel het opsporen en laten restaureren – door middel van donaties en crowdfunding – van werken van vrouwelijke kunstenaars die in de vergetelheid zijn geraakt. Op het ogenblik wordt er gewerkt aan Het Laatste Avondmaal van de dominicaner kloosterzuster Plautilla Nelli (1524-1588), voor zover bekend de eerste Florentijnse schilderes uit de renaissance

Artemisia Gentileschi,
Zelfportret als allegorie, 1639

Plautilla Nelli, Het Laatste Avondmaal, 1560-69

aan wie met zekerheid werk kan worden toegeschreven. Samen met de huidige directeur van de stichting, Linda Falcone, kon Bram de Klerck dit werk bekijken. Het is het 63ste dat in het atelier behandeld wordt. Eerder is werk van de zeventiende-eeuwse Artemisia Gentileschi, de achttiende-eeuwse Irene Parenti en de in 2014 overleden, exponent van de Italiaanse abstractie Carla Accardi in handen van het atelier geweest.

Carla Accardi, Apparenti tinte, 1990

Het Laatste Avondmaal van Plautilla Nelli zal na voltooiing, in oktober, geïnstalleerd worden in het museum van het dominicanenklooster van Santa Maria Novella in Florence.

Raccontare e tradurre la Resistenza nel romanzo contemporaneo

Un incontro con Giacomo Verri e Lilian Lotichius

Lo scorso 10 Aprile l'Istituto di Cultura Italiana per i Paesi Bassi, in collaborazione con il Masterlanguage di Italiano, ha avuto il piacere di ospitare lo scrittore Giacomo Verri all'incontro 'Partigiano Inverno e Racconti Partigiani: Raccontare la Resistenza nel romanzo contemporaneo', durante il quale è stata presentata la pubblicazione di *Partizaan Winter* (IJzer, 2019), traduzione olandese di *Partigiano Inverno* di Lilian Lotichius. Verri, originario di Borgosesia in Piemonte, è risultato finalista al Premio Calvino 2011 con il suo romanzo d'esordio *Partigiano Inverno*, il quale si propone di riflettere sulla memoria della Resistenza nel tempo presente. Il romanzo è fortemente influenzato dal vissuto dello scrittore, il quale è particolarmente affezionato al suo paese natio e che, non a caso, ha dato anche i natali all'eroe partigiano Cino Moscatelli. Per Verri la decisione di scrivere della Resistenza nasce dalla necessità di prendere coscienza del netto divario che separa l'oggi dai tempi passati. Il confronto con questa tematica rappresenta per l'autore la possibilità di tornare a mettere in luce l'importanza dell'impegno politico, senza però accontentarsi di raccontare nostalgicamente tempi andati usando forme di memoria stereotipate.

Questo 'sforzo' nel mantenere vivo il ricordo viene appositamente rappresentato e sottolineato tramite l'uso di un linguaggio ermetico, il quale diventa una forma di aggressione contro la banalizzazione della memoria della Resistenza. Il libro si erge come distacco da un periodo di grandezze passate, partendo dalla consapevolezza di Verri che, forse, non sarà mai in grado di rappresentare le eroiche gesta del periodo della Resistenza, costituito da individui che hanno compiuto gesti estremi in favore della libertà. L'uomo odierno deve impegnarsi, sia privatamente che collettivamente, a preservare la memoria della Resistenza e continuare a confrontarsi con essa, soprattutto in tempi in cui

quest'ultima fatica a rimanere presente e viva nella memoria collettiva.

Partigiano Inverno, oltre a essere un omaggio alla Resistenza, è anche un omaggio ai grandi scrittori del passato: Fenoglio, Calvino o Vittorini rappresentano solo alcuni dei maestri che hanno ispirato lo scrittore. Difatti, i nomi dei suoi tre protagonisti sono da egli stesso definiti nomi 'significanti': Italo Trabucco ha il nome di battesimo di Calvino, Jacopo Preti unisce lo Jacopo Ortis a Giacomo Preti, un ribelle che combatté

in Valsesia nel XV secolo. Infine, il più giovane Umberto Dedali si rifà a Umberto Eco.

Ogni personaggio rappresenta una voce generazionale, la quale si affaccia sul mondo della Resistenza con occhi diversi: Italo rappresenta la necessità etica e morale di agire di fronte alle mostruosità della storia, rappresentata in particolare dal suo reagire di fronte all'eccidio di Borgosesia, drammatico episodio storico nel quale persero la vita dieci ostaggi per mano della legione Tagliamento della Repubblica di Salò. Jacopo Preti è invece il giovane e 'romantico' rivoluzionario, il quale decide di unirsi alle brigate Garibaldi per combattere i Fascisti e che sogna di diventare un grande rivoluzionario. Infine, il futuro rappresentato dal fanciullo Umberto Dedali il quale aspira a diventare anch'egli un partigiano, tanto da scrivere la propria letterina di Natale al sopracitato Cino Moscatelli, suo mito personale.

Le vicende dei personaggi si incentrano intorno al periodo precedente il 25 Dicembre, soffermandosi in particolare sulla data emblematica del 22 Dicembre 1943, giorno dell'eccidio di Borgosesia e inizio della stagione invernale. L'inverno risulta a tutti gli effetti un altro grande protagonista del romanzo, tanto da portare il giovane Umberto a ribattezzarsi, non a caso

nel luogo del massacro, 'partigiano inverno'. I diversi personaggi di Verri offrono una serie di riflessioni generazionali atemporali, appartenenti sia a ieri che a oggi, creando un dialogo tra l'uomo dei nostri giorni, spesso troppo distratto dal presente per ricordare, e l'uomo d'allora, come rappresentazione viva di eventi che hanno cambiato la storia. Indubbiamente, Giacomo Verri con il suo *Partigiano Inverno* ci invita

a riflettere criticamente, oggi come allora, sugli eventi che ci circondano, così da imparare a reagire di fronte alla ferocia di cui l'uomo è capace. La necessità di saper guardare indietro e confrontarsi con il passato e le sue memorie è una necessità quantomai attuale. La Resistenza, oltre che aver partecipato a determinare la storia di una nazione, è la storia di singoli individui come i protagonisti di *Partigiano Inverno*, i quali hanno portato sulle spalle la difficoltà di una lotta straordinaria.

Silvia Vari

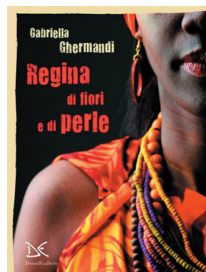

Tradurre Partigiano Inverno Un'intervista a Lilian Lotichius

La scelta di tradurre un romanzo nasce in primo luogo dalla passione per un libro letto. Che cosa ti ha appassionato di questo romanzo?

Mi ha appassionato il modo affascinante, poetico e fantasioso in cui Giacomo Verri è riuscito a trasformare i fatti della storia orribile della fucilazione a Borgosesia in un racconto di uomini in carne ed ossa. Attraverso gli occhi, le emozioni e i pensieri intimi dei tre personaggi principali, il romanzo ci mostra quanto incomprensibili possano essere gli uomini, cioè noi, in una situazione di guerra: il romanzo rivela la vera natura umana, che si può nascondere facilmente dietro la facciata della quotidianità di oggi, che è spesso sterilizzata dal nostro benessere. Questa quotidianità permette agli uomini di scappare mentalmente dal dolore e tiene lontana la realtà complicata e difficile. Il culmine di questa rivelazione è assolutamente la rappresentazione della fucilazione, in cui tutto e tutti impazziscono in confronto al male fascista e in cui l'intera piazza si trasforma in un mondo allucinante e infernale, con diavoli negli alberi, sant'Antonio che esce dalla chiesa di Sant Antonio.

L'atrocità descritta ci mostra la necessità di combattere sempre e dappertutto contro tutte le forme di sistemi politici autoritari. È una maledizione e una crudeltà inimmaginabile rispetto alle

bellissime e incantevoli descrizioni di Verri della natura eterna.

Perché pensi che gli olandesi dovrebbero leggerlo?

Nella Seconda Guerra Mondiale, gli olandesi sono stati alleati della Resistenza italiana e dei partigiani ma si vede anche che la Resistenza olandese aveva altri metodi di combattere.

Ma sono dell'opinione che in realtà tutte le grandi opere letterarie, come *Partigiano Inverno*, dovrebbero essere accessibili a tutti. Dunque, non solo gli olandesi, ma anche gli inglesi, americani, francesi, giapponesi dovrebbero poter leggerlo.

Tradurre *Partigiano Inverno* è stato senza dubbio una grande sfida: quali sono stati i maggiori ostacoli che hai dovuto superare durante il lavoro di traduzione?

Il maggiore ostacolo è assolutamente stata la lingua, che è densa, alta, molto letteraria, labirintica e piena di dialetti, di parole in disuso e di neologismi.

Soprattutto nella seconda parte la lingua impazzisce, si comporta come un essere umano che non è più in grado di esprimere l'orrore che vede.

Ho scelto di tradurre le parole dialettali con parole olandesi con una coloritura particolare, siccome nel caso di *Partigiano Inverno* non si può tradurre il dialetto italiano con un dialetto olandese:

quale dialetto si potrebbe scegliere: l'amsterdamese, il frisone? Sarebbe stata una forzatura. Ogni dialetto dà una coloritura diversa all'orecchio dell'olandese ed è chiaro che i partigiani non hanno combattuto in Frisia o ad Amsterdam.

Alcuni esempi sono: *Stissa a stissa* (Partigiano Inverno, p. 62, *Partizaan Winter*, p. 63) che significa *piano piano, poco alla volta*. È un'espressione che non esiste in italiano. È ricalcata sul dialetto: *stis* che significa un *pochino*. In frisone sarebbe stato *bytsje by bytjse* e in amsterdamese: *langzaam maar seker* e ho scelto di tradurla come *beetje bij beetje*.

Lifroc è una parola dialettale ed è un modo bonario per dire *sciocco, imbranato*. Se l'avessi tradotto in frisone sarebbe stato: *foollik*. Ho scelto di tradurla in *Dwaasje*.

Ci sono anche tantissime parole eccentriche nel romanzo che derivano da altre culture e tempi, per esempio *Ubrica* che deriva dalla parola greca *Ubris* che significa follemente eccessiva: *Tutta la sera era stata ubrica* (Partigiano Inverno, p. 31, *Partizaan Winter*, p. 32). La mia strategia di tradurla è: *de hele avond was overmoedig geweest*, invece di: *de hele avond was hybris of hybridisch geweest*. Così la frase ha una coloritura particolare, perché una sera non può essere *overmoedig*.

Ho inventato neologismi olandesi per tradurre i neologismi verriani. Per esempio: *Jacopo s'urticava*, passando le mani sudaticce sulla vitrea tela delle braghe (Partigiano Inverno, p. 171, *Partizaan Winter*, p. 179) è diventato: *Jacopo's handen stonden in de priknetelbrand toen hij over het glasachtige canvas van zijn broekspijpen streek*. Il ragazzino Umberto vuole *impartigianarsi* (Partigiano Inverno, p. 175, *Partizaan Winter*, p. 183) è diventato: *wilde verpartizaneren*. Le scarpe *tonneleggiavano* (Partigiano Inverno, p. 227, *Partizaan Winter*, p. 241), riferimento a Fenoglio, è

diventato: *hun schoenen werden tonnenloodloog*.

Quali strategie hai adottato per i realia¹? Puoi indicare alcuni esempi concreti? Traducendo il libro ho pensato al lettore futuro provando ad adattarmi al suo orizzonte culturale e ho usato strategie diverse per la traduzione.

Prima di tutto non volevo usare le note a pie' di pagina, perché secondo me disturbano il corso del racconto; poi ho messo in corsivo parole che, per mantenere la coloritura italiana nel testo, non ho tradotto, parole come 'Tajarin', 'Panettone'; ci sono anche parole non tradotte che non ho nemmeno messo in corsivo in olandese: *carabinieri*, *monte*, *Sant'Antonio*, *Via Nazionale*, *la Piazza di Sant'Antonio*; a volte ho aggiunto qualche parola, insieme alla traduzione e alla parola italiana in corsivo, per spiegare il significato al lettore, come 'Il testa Plà' (Partigiano Inverno, p. 20, *Partizaan Winter*, p. 20) che è diventato: *Il Duce, il Testa Plà, de Kaalkop* e come 'Il balilla Vittoria' (Partigiano Inverno, p. 63, *Partizaan Winter*, p. 64) che è diventato 'het fascistische schoolboek voor de jeugd'.

Tradurre *Partigiano Inverno* in olandese è stata una meravigliosa avventura e un grande privilegio. Ma da sola non avrei mai potuto affrontarla: grazie ai tantissimi consigli fantastici dell'ottima traduttrice Linda Pennings, sono stata in grado di completarla.²

Lilian Lotichius in conversazione con Monica Jansen e Maria Bonaria Urban

¹ Quei termini che, essendo legati a una determinata cultura, sono difficili da tradurre [red.]

² v. pure <https://www.youtube.com/watch?v=HHOJQsC3TuU> (documentario/intervista di Lilian Lotichius con Giacomo Verri)

Simposio 'Narrazioni e memorie di un'Italia divisa' da una prospettiva di genere

Anche quest'anno si è svolto presso l'Università di Amsterdam il simposio a conclusione del modulo interuniversitario olandese del Masterlanguage *Narrazioni e memorie di un'Italia divisa: prospettive di genere* in collaborazione con l'Istituto Italiano di Cultura per i Paesi Bassi. Il simposio del 12 Aprile è stato occasione di incontro tra professori e studenti, i quali hanno potuto presentare i propri lavori e il frutto dei loro ultimi studi di ricerca, incentrati in particolare sulla questione della 'prospettiva di genere'. L'incontro ha visto come ospite d'eccezione lo scrittore e traduttore Alberto Prunetti, autore di opere d'ispirazione autobiografica vicine alle tematiche della classe operaia come *Amianto. Una storia operaia* (2012, 2014) e 108 metri. *The new working class hero* (2018) e collaboratore in varie riviste tra cui *Jacobin Italia* e *Giap* del collettivo Wu Ming. I lavori presentati nel corso del simposio hanno affrontato la tematica di genere da una prospettiva transmediale. La partecipazione al corso del Masterlanguage da parte di studentesse provenienti da due distinti contesti accademici, studi letterari e analisi culturale da un lato e studi di genere

dall'altro, ha permesso una approccio multidisciplinare nell'analisi dei propri lavori. La seguente segnalazione si propone di offrire una breve analisi critica ai contributi del simposio, partendo dal resoconto dei lavori delle due studentesse facenti parte del corso del Masterlanguage. Al simposio hanno inoltre preso parte: Hanna Serkowska, professoressa dell'Università di Varsavia, con il contributo *Esasperare le differenze di genere: dal passato non condiviso all'antagonismo presente*, Ronald de Rooij, professore dell'Università di Amsterdam, con l'intervento *La storia al femminile nella narrativa di Melandri e Ferrante e, a concludere, il lavoro L'emigrazione italiana in Argentina ai tempi di Perón: lo sguardo transmigante di Rosalia Polizzi in Anni Ribelli e di Alberto Prunetti in Il fioraio di Perón*, presentato dalle professoresses Monica Jansen dell'Università di Utrecht e Maria Bonaria Urban dell'Università di Amsterdam.

Sonia Mussari, studentessa di Gender Studies presso l'Università di Utrecht, ha analizzato nel suo intervento *Donne di narrazioni: disfacendo storie e il canone come la tendenza uniformante del*

canone italiano sia oggi ancora fortemente presente in molteplici ambiti, a partire da quelli tematici e linguistici ma, in particolare, è ancora profondamente segnato da disuguaglianze di genere e razza. Mussari ha tenuto a precisare come la donna rimanga soggetto di “approfondimento” nelle antologie e nei percorsi tematici scolastici piuttosto che ricoprire ruoli culturali che siano paritari alla loro controparte maschile. Tuttavia, vi sono stati movimenti femministi e postcoloniali che hanno messo in discussione la staticità del canone; il contributo ha analizzato in particolare il romanzo *Dove finisce Roma* (2012) di Paola Soriga e *Regina di fiori e di perle* (2007) di Gabriella Ghermandi. Quest’ultima sfida il canone partendo dalla riscrittura di *Tempo di uccidere* (1947) di Ennio Flaiano, ribaltando in particolare l’agenzia del femminile del libro originale, sancendo così l’entrata del corpo femminile e postcoloniale nella letteratura italiana. Per quanto concerne il romanzo sulla Resistenza di Paola Soriga, la studentessa ha invece sottolineato come sia stata creata una genealogia femminile, presentando una corallità di personaggi ispirati da soggetti femminili presenti in lavori appartenenti al canone maschile e femminile. Si è sottolineato come il romanzo della Soriga, dunque, non si contrapponga nettamente a una genealogia maschile, così da suggerire, piuttosto, un canone ‘misto’ che possa riprodurre una maggiore parità di genere. Silvia Vari, studentessa di *Literary and Cultural Studies* presso l’Università di Amsterdam ha analizzato nel suo contributo come la condizione di precarietà delle nuove generazioni italiane, intesa sia come condizione lavorativa che esistenziale, sia diventata tematica centrale di molte produzioni artistiche, focalizzandosi nello specifico sul caso *Macerie prime* (2017, 2018), ultimo lavoro del fumettista Michele Rech, in arte ZeroCalcare. *Macerie prime*, considerata come una delle opere più introspettive

dell’autore, contiene un forte messaggio politico che si basa sulla denuncia della condizione di complessità lavorativa dei neo-trentenni italiani, la cui vita è caratterizzata da un costante stato di insicurezza e precarietà. A differenza della maggior parte delle sue narrative, ZeroCalcare produce con *Macerie prime* un fumetto in cui viene presentata una corallità di voci incarnata dal suo storico gruppo di amici. Ognuno di essi si ritrova sulla soglia dell’età adulta senza avere la certezza di poter affrontare un futuro costituito dalla certezza di un’indipendenza economica e familiare. Ognuno dei personaggi si ritrova a fare i conti con le macerie della propria esistenza. Tuttavia, è proprio concernente questo aspetto che il fumettista romano muove la sua critica nei confronti della società odierna: il costante stato ansioso derivante da una condizione di precarietà esistenziale, tende a spingere gli individui verso un sempre maggiore individualismo, portando a una conseguente frammentazione del senso di collettività. Nella ricerca è stato messo in risalto come l’autore giunga a una conclusione in linea con studi sulle forme di precarietà odierne, incentrati prevalentemente sulla rivalutazione dello stato di fragilità come condizione ontologica intrinseca all’essere umano. Si è proposto dunque un invito a riflettere, partendo da una delle ‘voci generazionali’ più prominenti nel panorama italiano, sulla condizione di precarietà come elemento unificatore da cui ripartire per riconoscere il proprio senso collettivo di umanità. Il simposio si è confermato un’occasione di scambio e crescita intellettuale per studenti e docenti, e grazie all’importante

collaborazione interuniversitaria con l’Istituto Italiano di Cultura per i Paesi Bassi, l’incontro si ripresenta come un importante momento di rappresentanza e diffusione della cultura italiana all’estero.

Silvia Vari

L'importanza di Scrivere della Working Class oggi secondo Alberto Prunetti

A conclusione del simposio del Masterlanguage Italiano Narrazioni e memorie di un'Italia divisa: prospettive di genere si è tenuto il 12 Aprile all'Università di Amsterdam l'incontro con lo scrittore Alberto Prunetti, traduttore freelance e collaboratore di riviste come *Giap*, *Il Manifesto* e *Jacobin Italia*, durante il quale si è approfondita la tematica della letteratura operaia e si è voluta focalizzare l'attenzione soprattutto sul significato di scrivere del mondo dei lavoratori sfruttati oggi. Nato e cresciuto a Piombino in provincia di Grosseto, dove il padre lavorava come trasfertista, Prunetti è particolarmente

legato alle sue origini working class: l'infanzia, passata tra campi di pallone nel Villaggio Solvay, libri ed attrezzi industriali, ha profondamente segnato il suo modo di concepire la letteratura, legandolo in particolar modo alle tematiche della narrativa operaia. L'autore rivendica il diritto degli operai di poter parlare delle proprie storie con la loro voce piuttosto che essere costantemente interpretati dall'esterno. In entrambi i suoi romanzi di matrice semi-autobiografica, *Amianto – Una storia operaia* (2012 e 2014) e *108 Metri* (2018), Prunetti dimostra la possibilità di raccontare il mondo dei lavoratori

dal suo interno piuttosto che dal punto di vista dell'intellettuale borghese che, incuriosito, interpreta la classe operaia come un oggetto di particolare interesse sociologico. Quel che dunque mancava alla letteratura operaia era la soggettività, ci dice lo scrittore, e spiega come dagli inizi del Duemila, con la letteratura industriale e la letteratura del precariato, il focus interno sia andato aumentando. Alla base della scrittura di Prunetti si percepisce un profondo orgoglio di appartenenza alla working class, la quale viene tuttavia descritta anche con occhio critico, così da riportarne tutte le sfumature e contraddizioni.

Amianto è incentrato sulla narrazione della vecchia classe operaia, emblematicamente incarnata dalla figura paterna del 'babbo' Renato. Il mondo industriale viene narrato dalla prospettiva del figlio, protagonista dei romanzi, il quale si ritrova a doversi confrontare con la malattia del padre, contratta a causa della protratta esposizione alle inalazioni tossiche dell'amianto durante i turni di lavoro. Sebbene il romanzo possa sembrare drammatico, Prunetti sfrutta appositamente il grezzo umorismo operaio per evitare qualunque forma di vittimismo. L'ironia è difatti al centro del suo secondo romanzo, 108 Metri, dove la morte del 'babbo' porta il giovane a riflettere sulla propria vita nel tentativo di elaborare il lutto. Prunetti infatti sottolinea come per narrare la classe operaia ci sia bisogno di una commistione di tragedia e commedia, così da poter affrontare il momento di massima tensione emotiva con una carica umoristica che funga da elemento di contrasto. L'elemento dell'umorismo di contrasto è fondamentale nella scrittura dell'autore, utilizzata al fine di evitare di cadere nella trappola dell'intellettuale che racconta la classe operaia dall'esterno, incentrandosi sulla tristezza e la sofferenza della vita alienata dell'operaio.

L'ironia è l'arma ereditata dall'appartenenza alla cultura popolare e va sfoderata al momento opportuno proprio per sottolineare le molteplici contraddizioni della vita operaia, fatta di grandi fatiche ma anche di appassionanti conversazioni di fronte a una partita di calcio dopo il lavoro. Si potrebbe dire che lo stile di Prunetti attinga molto dal famoso aneddoto di matrice anarchica "una risata vi seppellirà", comparso in Francia nell'Ottocento e riadottato poi durante le dimostrazioni studentesche del '68, a dimostrare come sia possibile avvicinarsi al dolore anche ridendo.

La narrativa *working class* inglese è un'importante fonte di ispirazione per la sua scrittura: questo si può notare soprattutto nel suo secondo libro, parzialmente ambientato nella perfida Albione dove il giovane protagonista va alla eroica ma fallimentare ricerca di nuove opportunità, avventura ribattezzata da Prunetti come "un'epica stracciona". La narrativa operaia inglese è importante per lo scrittore in quanto è incentrata non esclusivamente sull'alienante ripetitività della vita dell'operaio, ma mette in risalto soprattutto gli aspetti extra lavorativi: il calcio, le risate, l'umorismo verace e i compagni di bevute.

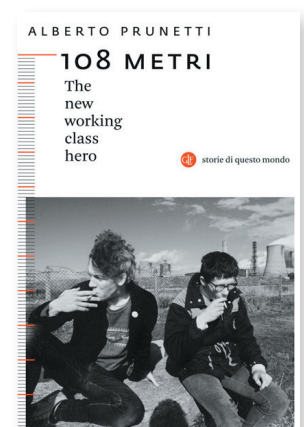
Lo scrittore toscano ci tiene a ribadire come la narrativa *working class* debba fornire oggi un nuovo immaginario di

classe operaia, che sia capace di rimettere al centro il conflitto, per lui forza motrice di creazione e immaginazione. Una nuova visione di classe risulta fondamentale dal momento che oggi la concezione di classe operaia stessa sembra essere più confusa e indistinguibile: Prunetti ci racconta come la classe operaia non abbia smesso di esistere, ma abbia semplicemente assunto un nuovo volto. L'alternanza tra periodi di iper-impiego e disoccupazione, la precarietà e l'instabilità lavorativa sono le costanti preoccupazioni di quelli che lo scrittore definisce i *working poor*, una nuova classe mista costituita da lavoratori sfruttati, precari laureati e non, impiegati nel settore dei servizi così come da lavoratori a chiamata.

Con 108 Metri, Alberto Prunetti descrive una nuova classe lavoratrice, soffermandosi innanzitutto sulle difficoltà delle nuove classi subalterne nel trovare lavori dignitosi, sia in patria che all'estero. La certezza del lavoro in sé è radicalmente cambiata, così come il senso di comune appartenenza. Com'è possibile resistere e lottare se manca l'appartenenza di classe? La vera problematica, dunque, risiede esattamente nella mancanza di una coscienza di classe: se prima la lotta operaia era tale in quanto condivisa, lo scrittore ci racconta di un mondo sempre più tendente alla separazione individuale, alla mancanza di una visione comune con lo scopo di annullare l'immaginario del proletariato.

Per questa ragione, la ricostituzione di un immaginario collettivo risulta oggi di fondamentale necessità; ed è proprio dalla scrittura che, a parere dell'autore, si può ripartire per creare un legame e una coscienza collettiva. La letteratura si pone dunque come chiave fondamentale per ricostruire la coscienza *working class*, e con la sua trilogia – il terzo libro è in fase di scrittura – Prunetti si propone di fornire un immaginario di riferimento per i lavoratori sfruttati. Il suo scopo consiste nel riallacciare le diverse generazioni di oppressi in modo da legare lo sfruttamento del passato con quello presente. Non resta che attendere con trepidante attesa l'uscita del terzo libro, epilogo della trilogia operaia nel quale il figlio, ormai diventato padre, tenterà di spiegare la fiera di appartenere alla classe operaia, affermando che no, non siamo assolutamente tutti *middle class*, come affermò Tony Blair.

Silvia Vari

De valstrik van het voorschot

Interview met Marino Magliani over zijn nieuwe roman

Marino Magliani, de IJmuidense schrijver die al geregeld te gast was bij Dante Utrecht, heeft een nieuw boek, *Prima che te lo dicano altri* ('Voor je het van een ander mocht horen'), een nieuwe literair agent, een nieuwe uitgever en een nieuwe redacteur. Nu is dat bij Magliani op zich niets nieuws. Sinds zijn debuut in 2003 verscheen er vrijwel elk jaar minstens één nieuw boek, vaak zelfs twee, in vóór- én in najaar. En meer dan twee boeken hield hij het nooit bij een uitgever uit. Zijn bibliografie leest als een handige wegwijzer door de wereld van de kleine en iets minder kleine Italiaanse uitgeverijen: Philobiblon, Sironi, Amos, Ediciclo, Instar, Fusta, Exorma – en dit lijstje is verre van uitputtend. Hij genoot tot nu toe vooral bekendheid in het noordwesten van Italië, zijn geboortestreek Ligurië, en aangrenzende regio's als Toscane en Piemonte, met incidentele uitlopers naar Lombardije, Emilia-Romagna of de Veneto. Bij elk nieuw boek werkte hij onvermoeibaar een lezingenreeks af langs boekhandels in zijn eigen regio, als een Ligurische olijventeler die elk seizoen vlijtig de oogst binnenhaalt op al zijn percelen, hoe ver ze ook van elkaar liggen. De vaak enthousiaste besprekingen van zijn werk stonden vooral in de plaatselijke of regionale bijlagen van de landelijke kranten: de *Repubblica di Torino*, de *Repubblica di Genova*.

Met zijn nieuwe roman, die afgelopen jaar in augustus verscheen bij de jonge Milanese uitgeverij Chiarelettere, lijkt hij voor het eerst te zijn doorgebroken naar een landelijk publiek. 'Voor het eerst is een boek van mij herdrukt. Al binnen twee maanden. En dit voorjaar, met de Premio Selezione Bancarella, is er meteen een derde druk opgelegd.'

Bij dit initiatief van onafhankelijke boekhandelaren geldt de hele 'sestina', de shortlist, als prijswinnaar: de Selezione is al een Premio op zich. Al wordt er op 21 juli een winnaar aangewezen, alle zes krijgen ze ruim vier maanden lang, vanaf half maart, extra aandacht in boekhandels en media.

Een bestseller is het boek nog niet, het gaat telkens om een druk van duizend tot vijftienhonderd exemplaren, maar bij het naderen van zijn zestigste verjaardag, volgend jaar, melden zich steeds meer critici en bloggers die Magliani tot een van de grootste Italiaanse schrijvers van dit moment rekenen. Zo noemt blogger David Frati hem in een interview op *Mangialibri* 'een titaan van de Italiaanse literatuur, die over een decennium of wat verplichte lectuur zal zijn op scholen' en vergelijkt hij hem met grootheden als Pavese en Vittorini. Nu zijn Italiaanse literaire bloggers beslist niet wars van enige overdrijving, maar ook de grote kranten gaven Magliani's nieuwe roman ditmaal een groots onthaal.

Het initiatief voor het boek lag bij Magliani's nieuwe redacteur: 'Hij sprak me aan op een literaire bijeenkomst en zei: "Ik wil dat je een boek voor ons gaat schrijven."'

Michele Vaccari (Genua, 1980) is een eigenzinnige verschijning in de Italiaanse boekenwereld. Eigenlijk is hij geen redacteur, hij is niet in dienst bij één enkele uitgeverij, maar werkt als een onafhankelijk 'consulent' die links en rechts adviezen verstrekt en reeksen sticht. Zijn analyse is eigenlijk doodsimpel. De grote uitgeverijen spelen op safe en geven alleen oninteressante boeken uit van bekende namen. Boeken zonder risico. Boeken die je net zo goed niet zou kunnen lezen. Boeken die in torenhoge stapels bij elke stationskiosk liggen, als het perfecte – en risicoloze – geschenk voor een gelegenhedsbezoek aan een verre vriend of verre tante. Boeken die iedereen aan iedereen cadeau doet en die niemand ooit

leest. Vaccari doelt daarbij vermoedelijk op auteurs als Alberto Bevilacqua, wiens boeken naar verluidt bij Mondadori door een team van gewiekste redacteurs in elkaar werden geknutseld uit restjes en fragmenten van vorige boeken, als een soort verbale spoorpunten, de Utrechtse specialiteit van weleer die gebakken werd van de kruimels van gisteren. De echt goede en interessante boeken verschijnen, aldus Michele Vaccari, bij kleine uitgevers, maar die krijgen nergens aandacht en verkopen niet. Zijn oplossing: speur bij die kleine uitgevers naar die interessante schrijvers en vraag ze een boek te schrijven voor een tegendraadse reeks bij een grotere uitgever. Begeleid ze intensief, want bij die kleine uitgevers is nauwelijks tijd en geld voor redactionele zorg, en die schrijvers weten dus niet wat ze moeten doen en/of laten om een boek te schrijven dat zou kunnen aanslaan bij een groter publiek.

Zo begon Vaccari de reeks *Altrove* bij Chiarelettere, een nieuwe uitgeverij die het experiment niet schuwt, maar wel onderdeel is van een groot uitgeefconcern (paradoxaal en ironisch genoeg hetzelfde concern als Longanesi, de Gruppo Editoriale Mauri Spagnol, met verder onder andere bekende uitgeverijen als Guanda, Garzanti, Ponte alle Grazie).

Tien jaar nadat zijn prille schrijversloopbaan ruw tot stilstand was gekomen met de totale flop – naar de maatstaven van een grote uitgever – van zijn twee romans, verschenen bij Longanesi in 2008 en 2009, was het een andere uitgeverij binnen hetzelfde concern die Magliani een herkansing gaf – en met succes! Magliani was bij Longanesi in de valstrik van het grote voorschot gelopen, iets wat veel beginnende auteurs overkomt, met name in de Engelstalige wereld, maar eigenlijk in elk taalgebied waar literaire agenten actief zijn.

Welke beginnende auteur kan weerstand bieden tegen de verleiding van een contract bij een grote en beroemde uitgeverij voor twee romans met een vijfcijferig voorschot in euro's per boek? De werkwijze van veel literaire agenten lijkt op die van prehistorische stammen die een stuk tropisch regenwoud platbranden, snel oogsten en daarna weer verder trekken en de

volgende veelbelovende auteur opstoken in hun allesbrander. Al aan de titel die Longanesi hem opdrong begreep Magliani tien jaar geleden dat hij bij de verkeerde uitgever was beland – nog voor het boek was verschenen: *‘Alleen die titel al! Quella notte a Dolcedo – ik was daar diep ongelukkig mee. Zo’n titel past helemaal niet bij de romans die ik schrijf. Je verwacht bij zo’n titel een romantisch, zoetsappig verhaal. Natuurlijk kon ik die verwachtingen niet waarmaken.’* *‘Magliani non ci porta i numeri’*, (*‘Magliani levert ons niet de juiste cijfers’*) moet een van de uitgeefdirecteuren van Longanesi eindeloos vaak verzucht hebben, luidop ten burele, toen de teleurstellende verkoopcijfers maar bleven binnenstromen. Longanesi had een spelletje roulette gespeeld en verloren, met als inzet de veelbelovende reputatie van een beginnend auteur. Na het veroorzaken van zo’n verliespost is een auteur besmet. Geen grote uitgever wilde zich nog aan zijn werk wagen. Magliani’s agent, de man van het lucratieve contract, moest eindeloos lang leuren met het nieuwe manuscript. Hij haakte af: *‘Mi sono stancato di sentirmi dire di no!’* (*‘Ik ben het beu om weer een nee te incasseren.’*)

Niemand wilde het uitgeven. Maar dat ongewenste manuscript bevatte al de kern waar de nieuwe roman uit is ontstaan. *‘Ja, het is waar, ik schrijf al vijftien jaar aan dit boek, het tweede deel, dat stuk in Argentinië en Uruguay, dat heb ik eindeloos herschreven.’*

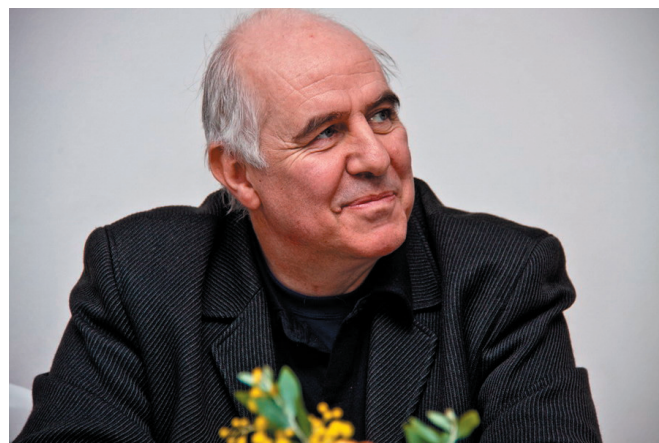
De kern van Magliani’s nieuwe roman, het ijzingwekkend spannende en gruwelijke tweede deel, dat speelt in Argentinië, in een wereld van beulen en desaparecidos, is gebaseerd op het manuscript waar zijn voormalige o zo winstbeluste agent zo wanhopig mee heeft moeten leuren. Het verschil ligt in de redactionele begeleiding. Longanesi liet hem op dit punt helemaal aan zijn lot over. Zo niet Michele Vaccari.

‘Hij maakte een lijstje met vijf punten. Die leken me alle vijf heel zinnig. Ik heb het hele manuscript compleet herschreven aan de hand van die vijf punten. Het vreemde is dat ik me er daar niet één meer van kan herinneren. Zodra het boek was verschenen ben ik ze alle vijf vergeten.’ Voor het eerst in zijn leven heeft Magliani een redacteur op wie hij volledig vertrouwt en een uitgeverij waar hij nooit meer weg zou willen.

En dat gevoel is kennelijk wederzijds. Chiarelettere wil graag door met deze nieuwe auteur in het fonds. Mogelijk zal niet alleen zijn nieuwe werk daar verschijnen, maar komen er ook al dan niet herziene heruitgaven van zijn eerdere boeken, van dat hele oeuvre dat verspreid ligt bij al die kleine en iets minder kleine uitgeverijen.

Michele Vaccari is verguld met *Prima che te lo dicano altri* – hij noemt het boek een bomba: *‘Magliani heeft een uiterst belangrijk boek geschreven. Het maakt van Altrove een reeks die niet strikt binnen de grenzen van de fantascienza blijft en stempelt Altrove (“Elders”) eerder tot een geestesgesteldheid die buiten het normale staat. De hele literatuur zou “Elders” moeten zijn, zou moeten verschuiven naar een ander gezichtspunt dan dat van de werkelijkheid van alledag. Marino heeft een bomba geschreven, qua literair niveau, taal, stijl, zeggingskracht en beeldingskracht, een verhaal dat een prijs verdient, in het ploegspoor van Fenoglio. Een auteur die op heel natuurlijke wijze laat zien dat hij een groot romancier is, het boek van zijn leven van een auteur van formaat, een boek dat veel van zich zal doen spreken, hoezeer het ook gelanceerd is met de geluidsdemper erop.’* Verfrissend om zo’n erudiete lofrede opgetekend te zien uit de mond van een redacteur over een

boek dat hij zelf heeft uitgegeven – iets wat eens te meer laat zien hoe gigantisch de kloof is tussen de Nederlandse en de Italiaanse boekencultuur – alleen al omdat in Italië elke uitgever of redacteur per definitie ook zelf boeken publiceert, Vaccari niet uitgezonderd. Maar Vaccari kreeg gelijk: hij deed deze uitspraken al in oktober vorig jaar, toen de publiciteit rond het boek pas net op gang begon te komen en er nog in de verste

verte geen sprake was van een Premio Selezione Bancarella. Het is een van de eerste titels in zijn nieuwe reeks – en een boek dat zijn geesteskind *Altrove*, door het enorme aantal uiterst positieve recensies, ook in één klap op de kaart heeft gezet. Een kleine Chileense uitgeverij kocht als eerste de vertaalrechten. En er is al meer belangstelling uit het buitenland. Ook van een toonaangevende literaire uitgever in een groot Europees taalgebied. Niet het Nederlandse taalgebied. Gezien de juichende kritieken in de Italiaanse pers is dat ook verre van verbazend. *Prima che te lo dicano altri* begint in het Ligurië van 1974 en eindigt in het Argentinië van 2024. De hoofdpersoon is in het eerste deel aanvankelijk nog een kind, later een volwassen man, een jager op everzwijnen, een stroper en konijnenfokker die werkelijk extreem onhandige, zo niet ronduit onhoffelijke – zeg eigenlijk maar gewoon bruut-seksistische – avances maakt in de richting van een Nederlandse vrouw aan wie hij een van zijn percelen verkoopt. Na eindeloos uitstel neemt hij het besluit om eindelijk dat te doen wat hij eigenlijk zijn hele leven al gewild heeft: op zoek gaan naar de man die in zijn kindertijd plotseling uit zijn leven verdwenen is, de man van wie hij bijles kreeg in de inmiddels tot ruïne vervallen villa boven het dorp die hij op een veiling van zijn laatste geld heeft gekocht – de man van wie hij vermoedt dat het zijn biologische vader is. Dat heeft zijn moeder hem namelijk verteld, *‘voor je het van een ander mocht horen’*. Ja, er komt in het tweede deel een moord voor die zo bloedstollend wordt beschreven dat je als lezer huivert om de bladzijde om te slaan, maar het is literair verantwoord en strak gedoseerd geweld, geweld dat ten dienste staat van het verhaal, en dat verhaal draait eerder om de *complicità* die tussen zoon en al dan niet vermeende vader ontstaat, het gevoel van medeplichtigheid. Of er ook een Nederlandse vertaling komt is nog niet bekend. Ondanks de lovende kritieken op zijn twee in het Nederlands vertaalde boeken, ondanks een groot interview met Carolina Lo Galbo in *Vrij Nederland*, is geen van

beide hier ooit herdrukt. Dat Magliani niet in staat bleek om in te gaan op een uitnodiging van de betreunde Wim Brands om te verschijnen in diens programma VPRO-boeken – hij was te druk doende met het binnenhalen van de verbale oogst in zijn Ligurische olijventuinen – heeft op de verkoopkansen van beide vertalingen natuurlijk geen positieve invloed uitgeoefend. Het zij de Nederlandse uitgevers dus vergeven dat ze eerst even afwachten of het boek een bestseller wordt in Frankrijk, Spanje, Duitsland of natuurlijk bij voorkeur de Verenigde Staten: Elena Ferrante begon in ons taalgebied ook pas te verkopen nadat haar boeken daar op de bestsellerlijsten waren gekomen. De weg

tussen Rome en Amsterdam loopt tegenwoordig via New York. Daar valt – helaas of gelukkig – helemaal niets aan te doen.

Roland Fagel

Roland Fagel vertaalde twee boeken van Marino Magliani in het Nederlands. *Het strand van de romantische honden*, verschenen bij Prometheus, en *De vlucht van de kolibri*, bij Serena Libri. Beide zijn uitsluitend nog tweedehands verkrijgbaar. Het citaat van Michele Vaccari is te vinden in een interview met hem door Stefano Tevini over zijn reeks *Altrove* in het blog *Duel* van 22 oktober 2018. De citaten van Magliani zijn genoteerd tijdens een wandeling door de duinen van IJmuiden op vrijdag 19 april j.l. en aangevuld met e-mailberichten.

RECENSIE

La bella estate dei borghesi

Torna in libreria un romanzo di uno dei più raffinati scrittori di gialli letterari: *Rebus di mezza estate* di Gianni Farinetti, già pubblicato da Marsilio nel 2013 e ora, nel 2019, ripresentato nella collana dei tascabili che l'editore veneziano condivide con Feltrinelli (Marsilio-Universale Economica Feltrinelli).

I personaggi sono quelli della borghesia: dal banchiere allo sceneggiatore, dall'aristocratico rovinato (e dunque imborghesito) alla signora della Torino-bene. A questi protagonisti si accompagna un'allegria compagnia di albanesi ben integrati. Le maschere sono quelle antitetiche del benpensante e del progressista o dello sgobbone, dello sfruttato e del fannullone. Lo scenario è quello della provincia, in particolare quella ricca e conservatrice delle Langhe, per quanto Roma sia molto, molto presente. Uso di proposito i termini del teatro non solo perché è l'autore che ci introduce i suoi eroi come *dramatis personae* e scandisce i capitoli come gli atti di una commedia, ma soprattutto perché quest'impianto rinvigorisce proprio la lingua prettamente realista del testo. Questa mia impressione viene confermata dall'uso mimetico che l'autore compie con i diversi linguaggi che apparecchia. Così all'italiano mediano si mescolano le espressioni dialettali o quelle gergali (gaie o poliziesche); all'ipercorrettezza del burocrate si contrappongono alcuni strafalcioni dei parlanti di lingua seconda; per non dire poi delle immancabili espressioni in inglese. Tutto ciò, nel suo insieme, crea una sorta di lessico che da privato, perché parlato in un ambito ristretto e chiuso, in verità esprime pienamente i cambiamenti (sociali, ma anche politici) che stiamo attraversando. Quello del teatro, per la scioltezza e per la concretezza dei dialoghi, è il genere che Farinetti predilige (e non dico ripete) per l'architettura dei suoi libri: e perciò in altra sede citai, e credo ancora a ragione, Goldoni come influenza primaria. *Rebus*

di mezza estate, difatti, è, sì, un giallo letterario costruito benissimo nella trama come nella sapiente capacità di integrare voci nuove a quelle recuperate dagli altri racconti (Sebastiano e Duccio, ma c'è anche l'eco dello zio Zeno), ma è fondamentalmente un dramma realista che promuove – con un certo, e giustificato, piglio didattico – il tentativo di capire meglio le contraddizioni della società, che sono i suoi mali,

le manchevolezze, la dolcezza di certi gesti o la perfezione di un paesaggio. Ecco perché all'eleganza di una signora si contrappone la cafonaggine di certi letterati improvvisati, o di marchesi obliati: perché lo scopo della messinscena è quello di svelare (non rivelare!) nell'eccezionalità della situazione il centro, magari impuro, dell'esistenza.

Qual è, allora, in tanta normalità il fatto straordinario? Qui è dato da una serie di omicidi, precisissimi quanto incomprensibili. Feroci quanto giustificabili. Ecco ancora la realtà in tutta la sua potente contraddizione e puntualità. Ed è ora che il gioco, il *rebus*, si farà serissimo, perché ha il fine di riportare tutto, e in fretta, al com'era, verso la più malinconica, banale e vitale normalità.

Gandolfo Cascio

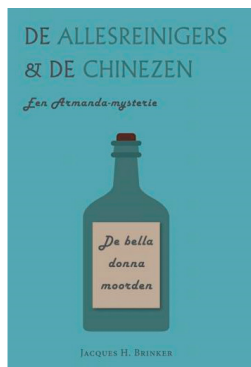

Giallo 25

Naast het genre Italiaanse *giallo* heb je ook nog het genre ‘detective voor italofoelen’. Dat definieer je op grond van het te bereiken publiek. Het gaat om mensen die een band hebben met een bepaald land en daar positief over gestemd zijn. In hun detective willen ze iets terugvinden van die positieve stemming. En daarin ligt meteen het verschil met de gewone *giallo*: de setting waarin het boek speelt. Normaal is dat meestal een grote stad, en speciaal het misdaadsegment daarvan. Bij het italofoelengerechtigde ligt het accent op een plek die bij toeristen geliefd is en is de misdaad eerder een excuus om over die plek te lezen. Daarbij komt dat men ook elementen verwacht die corresponderen met het beeld dat het betrokken buitenland van het land in kwestie heeft. En als het over Italië gaat is dan het begrip maff(f)ia nooit ver te zoeken. Ik heb nooit veel aandacht aan dit genre besteed; alleen heb ik ooit het Italiaanse equivalent behandeld, het Parijsbeeld van Ezio D’Errico, waarin de lezer een wandeling in de vertrouwde toeristenwijken maakt en de detective de misdaad bespreekt bij een goed glas wijn in een typisch Parijs cafeetje. Dat ik er nu over begin heeft een bijzondere reden. Mijn aloude studievriend Jacques Brinker, mijn lezers wel bekend als bevlogen taaldocent en woordenboekschrijver, en trouwens ook de uitvinder van deze rubriek, heeft zich als hobby geworpen op de detective, en mij zijn tweede pennenvrucht toegezonden, uitgegeven bij een druk-op-verzoek-uitgeverij. Ik heb hem beloofd er hier melding van te maken.

Het boek draagt de mysterieuze titel *De allesreinigers & de Chinezen*, ondertitel *Een Armanda-mysterie: de Belladonnamoorden*. Soest, boek.scout, 2019. Hiermee geeft de auteur al een stuk spoiler-informatie weg, ik zal proberen daar zo min mogelijk aan toe te voegen. Het allerbelangrijkste is de keuze van de plaats van handeling: het stadje Pergine bij het meer van Caldonazzo. Daarmee creëert hij zijn publiek: allereerst al die italofoelen die kennismaakten met Italië via een cursus in Levico; zij zullen met vreugde de plaatsen herkennen waarheen hun excursies hen voerden. Brinker kent die omgeving goed; hij heeft er jarenlang zijn vakanties doorgebracht. Het verhaal speelt zich af in het zeer recente verleden, wat blijkt uit allerlei details in de beschrijvingen: zo is er onder meer sprake van een smartphone. Maar dat blijkt niet uit de aard van het onderzoek: het detectivemodel is het oude vertrouwde model van de jaren dertig, de Engelse classics of een vroege Simenon. De detective is een vrouw, Armanda, een Italiaanse die samenwerkt met politiecommissaris Pappalardo, maar getrouwd is met een Nederlandse wijnkoper, Jasper genaamd. Zij staat voor de intuïtie, hij voor de ratio, al kan hij soms behoorlijk emotioneel uit de hoek komen als hij zijn vrouw in gevaar acht. Als ik haar zo bezig zie, doet ze me sterk denken aan Harriet Vane uit Sayers’ *Have his carcase*. Harriet is aan een trektocht te voet begonnen, en stuit aan een strand op het slachtoffer van een moord op een klip in zee; Armanda woont in een bergland en is een ervaren bergbeklimster; zij

vindt op een helling iemand die vergiftigd is met een belladonna-paddenstoel. Harriet begint haar naspeuringen door de mensen die ze tegenkomt te ondervragen over hun kennis van het strand; Armanda ondervraagt iedereen over ervaringen met paddenstoelen. In beide gevallen is er een externe verteller die nu eens focust op de hoofdpersoon, dan weer gesprekken weergeeft waarin de stand van zaken besproken wordt. Bij Harriet is dat met Peter Wimsey, de echte speurder, bij Armanda met Jasper, die haar intuïties probeert te ontzenuwen en dus overtuigend moet worden.

Als Harriet met Wimsey communiceert tijdens hun speurtocht langs het gewraakte strand, roepen ze elkaar aan met ‘oy’; daaraan moest ik denken toen ik las ‘Oei, dacht Armanda’, als reactie op een verrassend aspect. En ik vroeg me af wanneer voor het laatst in het Nederlands mensen ‘oei’ riepen. Brinker heeft, zoals een woordenboekschrijver past, een rijke woordenschat tot zijn beschikking, maar soms treedt wel enige oubolligheid bij hem op. Verder schemert de docent Italiaans af en toe door: hij licht graag Italiaanse toestanden toe en beschrijft zijn landschappen als geoefend reisleader. Een ander trekje dat uit het Engelse model komt is een voorliefde voor een aristocratisch milieu: de obligate Engelse lord wordt een Italiaanse barone (Bonomi della Rocca). En dan die Chinezen. Met Ilja Pfeijffer vers in het geheugen heb je zo een verwachtingspatroon van Chinezen die de toeristenoorden overspoelen, maar nee, deze Chinezen spelen een heel andere rol. Een rol die ik niet beter zou kunnen kenschetsen dan die welke Italianen in de Duitse Krimis spelen: zodra bij Derrick een persoon met een Italiaanse naam opduikt, weet je ‘die kan niet deugen’. En dus, als Armanda of Jasper Chinezen tegenkomen, menen ze geschaduwd te worden, en worden alle potentiële verdachten ondervraagd op hun Chinese contacten.

En de allesreinigers uit de titel? Die moeten we overdrachtelijk opvatten, als een sekte die alles wat vies en voos is in de maatschappij wil verdelgen. Die zou ik eerder in de Verenigde Staten plaatsen, maar wie weet wat er in het Italië van de Lega allemaal gebeurt. De ideale lezer heb ik genoemd, maar misschien heb ik ook andere italofoelen nieuwsgierig gemaakt. De saaie presentatie van boek.scout moeten ze dan maar voor lief nemen. En dat de naam Beyoncé verkeerd gespeld wordt wil ik Jacques graag vergeven – hij heeft hem misschien alleen maar gehoord – maar de redactrice van boek.scout had daar iets aan moeten doen.

Minne de Boer

Tentoonstellingen in Italië

Kleine greep uit het aanbod

In **Aosta**, tot 22 september:

Lucio Fontana. La sua ombra lunga, quelle tracce non cancellate

I temi più significativi del modo di Lucio Fontana di concepire l'arte, partendo da ca. 20 opere dell'artista, tra tele, ceramiche e carte (anni 1948-1968).

MAR- Museo archeologico regionale, piazza Roncas 12

Info: T 0165.275937, W lovevda.it

In **Bard**

(AO), tot

30 juni:

Il Quercino.

Opere da quadriere e collezioni del Seicento

Una selezione di 50 opere del pittore centese, al secolo Giovan Francesco Barbieri, considerato uno dei massimi interpreti della pittura emiliana barocca.

Forte di Bard, sale espositive

Info: T 0125.833811, W forteditbard.it

In **Belluno**, tot 22 september:

Sebastiano Ricci. Rivali ed Eredi. Opere del Settecento della Fondazione Cariverona

Una panoramica su relazioni e influenza svolte da Sebastiano Ricci, per la grande pittura di storia e religione, e del nipote Marco Ricci, per il paesaggio.

Musei civici di palazzo Fulcis, via Roma

Info: T 0437.956305,

W mubel.comune.belluno.it

In **Biella**, tot 18 augustus:

Il Rinascimento a Biella. Sebastiano Ferrero e i suoi figli, 1519-2019

La ricchezza culturale e figurativa della città e del suo territorio tra il Quattrocento e il Cinquecento.

Palazzo Ferrero (corso del Piazza 25),

palazzo La Marmora (corso del Piazza

19), Museo del Territorio Biellese, via Q. Sella 54b

Info: T 388.5647455, W palazzoferrero.it

In **Florence**:

tot 24 juni:

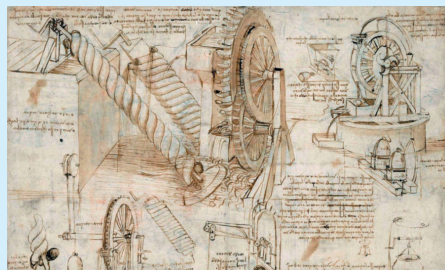
Fogli scelti dal Codice Atlantico

Il legame di Leonardo da Vinci con la città di Firenze.

Palazzo Vecchio

Info: T 055.276 8325,

W museicivicifiorentini.comune.fi

tot 30 juli:

Souvenir d'Italie. Disegni e acquerelli della collezione Horne

Omaggio al Bel Paese attraverso 22 disegni realizzati tra il Cinquecento e l'Ottocento, che narrano di viaggi e soggiorni, rimandando a quanti hanno eletto l'Italia a seconda patria.

Museo Horne, via dei Benci 6

Info: T 055.244661, W museohorne.it

In **Gallarate**, tot 15 september:

Stefano Cagol: Iperoggetto. Visioni tra confini, energia ed ecologia

Percorso attraverso grandi videoinstallazioni, opere fotografiche e scultoree per temi sociali come l'attenzione per l'ambiente, il cambio climatico e il mutamento dei confini.

Museo MA*GA, via E. de Magri 1

Info: T 0331.7013011, W museomaga.it

In **Milaan**, tot 30 juni:

L'ultima cena dopo Leonardo

Approccio di sei artisti contemporanei coinvolti in una rilettura del capolavoro di Leonardo.

Fondazione Stelline

Info: T 02.454621, W stelline.it

In **Turijn**:

tot 14 juli:

Leonardo da

Vinci. Disegnare

il futuro

Un percorso in 50 opere che raccontano

le ricerche di

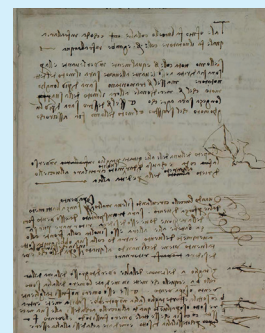
Leonardo tra

scienza e arte.

Musei Reali

Info: T 011.5211106,

W museireali.beniculturali.it

tot 21 juli:

Michelangelo.

Disegni da Casa

Buonarroti

Studi di

anatomia e di architettura per gli affreschi della volta della Cappella Sistina.

Pinacoteca Giovanni e Marella Agnelli,

via Nizza 230/103

Info: T 011.0062713,

W pinacoteca-agnelli.it

